

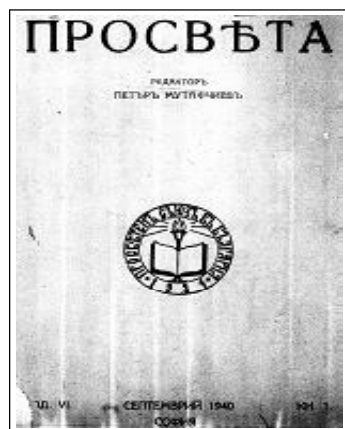
ПРОФЕСОР ДОКТОР ДИМИТЪР ЯРАНОВ

ΑΕΑΙΕ ΑΥΕΑΑΔΝΕΕ ΑΙΙΑΔΑΟΕ

През октомври 2009 г. се навършват **100 години от рождението на проф. д-р Димитър Яранов** – един от най-големите български географи. Независимо, че е най-младият избран професор в Софийския университет, неговата съдба е белязана от комунистическата диктатура в България и творчеството му остава малко познато. В професионалните среди той е известен най-вече като геоморфолог и тектоник и трудовете му в тези научни области многократно са цитирани и ползвани. Същевременно много от публикациите му, особено ранните, в които Д. Яранов се проявява като блестящ географ, са „дамгосани“ като антропогеографски и остават неизвестни, особено за широката географска общност. Сп. „География `21“ в няколко поредни броя ще запознае своите читатели с някои от тях. Те ще бъдат ракурси към портрета на Учения и Човека, който нашето списание ще ви представи в края на годината.

ДИМИТЪР ЯРАНОВЪ

СРЕДИЗЕМНОМОРСКИТЪ ЗЕМИ И ТЪХНАТА РОЛЯ ВЪ ИСТОРИЯТА

Много условия са се съчетали в земите около Средиземно море по такъв начин, че са допринесли да се образува от тях преди всичко едно засебено

природно цяло, което впоследствие се е превърнало, както това е общо правило, и в едно ясно очертано културно цяло, в една типична географска област. Тя е известна с общото название **Средиземноморски земи** или по-кратко казано Средиземноморие. Това общо название не е случайно, а е еманация на една неделима същност, обединена между другото и от присъствието на Средиземно море, тъй както например името Балтийски земи отговаря на една друга такава неделима общност, обединена от Балтийското море. Доста е да се изтъкне от друга страна, че никой не

говори за Черноморски земи, защото страните, които се намират по бреговете на Черно море, притежават най-противоположни белези.

Средиземноморските земи приличат помежду си и се отличават от всички околни земи преди всичко по своя климат. Този особен климат се характеризира с това, че в неговия обсег владеят през лятото пустинни климатически условия, поради което тоя сезон тук е сух и горещ, небето почти безоблачно, през зимата пък владее средиземноморски климат, поради което този сезон е влажен. Средиземноморският климат е следователно комбиниран или вторичен. Този вторичен климат би имал, обаче, много ограничено разпространение, би се намирал само около Пиринейски полуостров и Мароко, ако да не бе Средиземно море, което улеснява неговото проникване на голяма дълбочина в Стария свят, чак до Сирия. Тъкмо поради това този своеобразен вторичен комбиниран климат може да бъде наречен с пълно право средиземноморски.

Бел. ред.: Поместеният портрет на проф. Д. Яранов е репродукция на оригинала, рисуван от неговия син, видният български художник Атанас Яранов (1940–1988).

Средиземноморският климат обуславя явяването на съвсем несвойствени за Средна Европа земеповърхнини форми. В Средиземноморските земи речните долини, през голяма част от годината сухи, се явяват като измоделиран по-късно орнамент към едрия релеф. И самият тукашен едър релеф се отличава от релефа на всички околни по-големи географски области по своето неспокойствие и острота. Тук най-високите планини граничат непосредствено с най-ниските и просторни равнини, сред които се намират уединени възвишения с най-причудливи форми. То е защото Средиземно море дължи съществуването си, поне отчасти, на присъствието на това място на една извънредно нестабилна зона от земната кора.

И за физиономията на растителната покривка в Средиземноморските земи техният климат е имал решаващо значение. Тук е царството на вечозелените шубраци (наричани маки) и гори, съставени от дървета и храсти с дребни, твърди, лъскави тъмнозелени листа. Покритите с тъмнозелена растителност площи контрастират рязко с голите и най-често блестящо бели склонове на стръмните планини, както и със сивоожълтите степни пространства, които заемат по-сухите дялове на Средиземноморските земи.

Нахлуването на чужди народи в Средиземноморието (араби, турци) и разселването на средиземноморските народи в Америка (особено испанците) са станали причина да се натрупа в Средиземноморските земи такова богатство от културни растения, каквото не се среща в никоя друга област, при никой друг климат. Като се има предвид и обстоятелството, че за повечето от тези култури Средиземноморието има монополно положение, явно ще стане, че то е типична земеделска страна. Тя разпраща своите земеделски произведения в цяла Европа. Внасянето на зърнени храни в Италия и Гърция още от древни времена от извънсредиземноморските земи (напр. от Скития) говори само за голямата рационализация, до която е достигнало земеделието в Средиземноморието, рационализацията, която се препоръчва и въвежда в днешно време в разни страни по официален ред. При това положение нищо чудно, че в Средиземноморието земеделската техника е достигнала още от най-стари времена извънредно голямо съвършенство. То се е проявило най-много в гениално уреденото изкуствено напояване.

Споменато бе вече, че средиземноморският климат представлява комбинация и същевременно преход от средноевропейския към пустинния климат. Това преходно положение се отразява и върху практиката за напояване. В Средноевропейските земи нито една земеделска култура няма абсолютна нужда от изкуствено напояване; в Средиземноморските земи само една част от земеделските култури са абсолютно зависими от изкуственото напояване; в пустинните земи напояването на всичките земеделски култури е абсолютно необходимо. Нарочно бе подчертано, че се говори за абсолютна нужда от напояване, защото в Средиземноморските земи се практикува напояване и на такива култури, които биха могли да минат и без активната намеса на човека. Три обстоятелства

са станали причина да се прибегне до такава практика. 1. При изкуственото напояване не съществува опасност от неплодородие поради по-продължителна засуха от тази, която нормално настъпва на дадено място. 2. Поради високите през лятото в Средиземноморските земи напояваните площи дават двойно до тройно по-голям добив и две до три последователни реколти през годината. 3. Поради планинския характер на Средиземноморските земи и наличността на малко годна за обработване земя, налага се нейното по възможност по-рационално използване.

В Средиземноморските земи и без намесата на човека чрез изкуствено напояване гъстата тъмнозелена растителност на влажните долове и блатистите низини се явява през лятото като същински зелен оазис сред изгорялата безводна околна повърхност. Средиземноморските гори и маки, които трябва да покриват теоретически всички Средиземноморски земи, заемат незначителни пространства. Голи са всички по-стръмни склонове на планини и хълмове, голи са дори слабо наведените карстови повърхнини, голи са и суходолията. Оазисният характер на растителната покривка в Средиземноморските земи през лятото, т.е. когато тези земи са в обсега на пустинния климат, е твърде изразен и ги сродява по този начин със същинските пустини, в които оазисите личат в пейзажа през цялата година. Въвеждането на изкуственото напояване е засилило още повече оазисния характер на растителната покривка в Средиземноморските земи, защото е позволило развитието на гъста, зелена през цялата година растителност на точно определени места, ясно разграничени спрямо околната пустош. Тази граница представлява най-често някоя широка вада. Под нея се вижда зеленината на комбинирани култури (отглеждането на няколко култури едновременно на едно и също място е практика също така специфична за Средиземноморието); над нея в най-добрия случай може да се намерят сухи култури, например маслинови гори и зърнени храни, обикновено обаче започва стръмен гол безлесен склон. То е защото всички по-благосклонове са вкарани в обсега на една или друга напоителна система.

За по-рационалното използване на земята в Средиземноморските земи се практикува и изкуствено терасиране на склоновете, за да може да се обработва и задържа почвата по тях по-добре. Изкуствено терасираните склонове представляват една необичайна за средноевропейските народи картина, която контрастира извънредно рязко с необработените площи. Средиземноморието е земята на контрастите, земя с определена своя физиономия. Поради ясното безоблачно небе, както и поради малкото влага във въздуха, тук няма светлосенки, както е в случая със Средна и Северна Европа. В Средиземноморието осветените плоскости граничат рязко с тъмните сенки, тъй като острите форми на релефа на много места допират непосредствено до равната шир на моретата и низините. Тук няма мъгливи и неясни контури: тук всичко е точно очертано, ограничено, подчертано с най-ярките краски на цветната гама.

Средиземноморският пейзаж е типичен импресионистичен пейзаж. Той свършва на юг и на изток там,

гдето започват всекидневните миражи на Сахара и Сирийската пустиня. На север и на запад облачните драперии по южните склонове на Стара планина, на Динарските планини и на Алпите и напоените с влага земи около Бискайския залив ни връщат в царството на светлосенките и поставят доста рязка рамка на импресионистичната картина, която се открива навред в Средиземноморието.

Забележително е, че и в живописа импресионизмът се явява като рожба на средиземноморските люде; французките импресионисти до един са родени в Средиземноморска Франция. И Куинджи, предвестникът и проводникът на импресионизма в Русия през 80-те години на миналия век, произхожда от Крим, единствената земя със средиземноморски характер в пределите на Русия. Не по-малко забележително е и обстоятелството, че реакцията срещу импресионизма – експресионизмът, се явява и намира най-благодатна почва за развитие в Холандия, Скандинавските земи и Германия, в Северна и Средна Европа, сред съвсем друга природа. Тук хиляди оттенъци на зеления цвят, в повечето случаи кадифена резеда, не оставят колоритно впечатление, не създават импресия. Те пораждат, заедно с разсеяната светлина на въздуха и сивогълъбовите тонове на небето, настроение, което е тъй променливо, както облаците, които вечно се реят.

Колко се отличава от всичко това постоянната колоритна импресия, която се налага в Средиземноморието от взаимодействието на тъмното лазурно небе, аквамаринова морската шир и бляскавия тъмнозелен цвят на листата, които не опадват през цялата година. Ярък колорит, облян в лъчиста светлина, контраст в багрите, контраст във формите, и то не само в земеповърхните, но и в социалните форми: това са най-характерните белези на Средиземноморските земи и на тъй тясно свързаните с тях средиземноморска култура и цивилизация.

Колко ясни, изобилно облени от светлината на човешката мисъл и силно индивидуализирани са митологичните представи на средиземноморските народи. Колко по-конкретни стават и неясните митове, донесени през третото и второто хилядолетие преди Христа от мъглявия Север в Средиземноморието. Тук е царството на интегралния индивидуализъм, неразривно свързан с многостранните контрасти, присъщи на тази земя...

Създаденият с много умения и усилия средиземно-

морски културен пейзаж може да се задържи само при неизменно постоянство, инак всичко бързо се разрушава и, най-интересно е, разрушеното много мъчно се възстановява. Във връзка с това е явяването на деградиран културен пейзаж, нещо много специфично тъкмо за Средиземноморието. Важното е, обаче, че човешкият труд и умение се възнаграждават, като се влагат постоянно, извънредно богато. От тук е легендата за пословичното богатство на Средиземноморските земи.

Северните народи имат без съмнение твърде превратна представа за Средиземноморието. Тук всъщност природата е много по-свидлива, отколкото по на север и това, което дава, го дава само срещу много упорит и неспирно вложен човешки труд. Чрез него природният пейзаж е бил преобразуван през последните хилядолетия основно. Днешният богат и привлекателен средиземноморски пейзаж е дело на стотици поколения на най-културните народи от миналото на човечеството, противно на Средна Европа, гдето всичко е ново и гдето съвременното благоденствие и напредък се дължат на развитието на техниката и високата цена, която добиха във връзка с това минералните богатства. Спокойно бихме могли да уподобим Средиземноморието със стар изпаднал благородник, останал на милостта на Средна и Западна Европа, забогатели напоследък поради случайни стечения на обстоятелствата.

Ясно е, че Средиземноморските земи представят една извънредно хомогенна и привлекателна среда. Това е един построен оазис между студения Север и горещите пустини на юг. Този оазис е привличал народите през всички времена от всички посоки на света. Достигнали един път в тази среда и пригодили се към нея, те извънредно лесно са могли да се разселват из нея, а в случаите, когато тези народи са били държавнотворни, те са обхващали със своите държави пак именно тази среда...

Политическото значение на Средиземно море се мени на няколко пъти: при откриване на новия свят, при прокопаване на Суецкия канал, при узаконяване на колониалното разпределение на тропическите земи. Значението на Средиземноморските земи като хомогенна и привлекателна жизнена среда остава, обаче, и до днес същото. То е, което привлича и нашия народ и нашата държава към Беломорските земи, част от Средиземноморските.

Бел. ред. Целият текст на статията, публикувана в сп. „Просвета“ (год. VI, 1940, ¹ 2, с. 1947-1958), можете да прочетете в електронната версия на „География `21“

Други подобни публикации на Д. Яранов за Средиземноморието (на бълг. език):

Физикогеографски проучвания на Западното Средиземноморие: Южна Испания и Мароко. – Изв. ВГД, 3, 1936, с. 80-96.

Беломорска Тракия и Приморска Македония. – Год. СУ, Ист.-филол. Фак., 34, 1938, с. 1-139.

Остров Самотраки: Географска скица. – Изв. ВГД, 6, 1939, с. 61-84.

Средиземноморските земи: Географски очерк: част II – IIIIII. – Год. СУ, Ист.-филол. Фак., 35, 1939, с. 3-137; 36, 1940, с. 3-163; 37, 1941, с. 33-152.

Българското Беломорие като географско понятие. – Беломорски преглед, 1942, 1, с. 1-11.

Народостопанският състав на населението в Беломорската област през последните осемдесет години. – Беломорски преглед, 5, 1942, с. 291-371.